

A study of herbal rituals among the Lak people

Yosofali Beiranvand*

Mina Khosravi**

Abstract

Plant rituals are ceremonies in which plants play a central and symbolic role. Since ancient times, certain plants and trees have at times been praised and at other times condemned. In the beginning, people honored agricultural gods and similar deities by venerating plants and trees and holding ceremonies for them. The Lak people are among those ethnic groups that have preserved plant rituals up to the present. Building on a descriptive–analytical approach and based on library research and interviews, this paper aims to examine and analyze the plant rituals of the Lak people. Findings reveal that Lak beliefs about trees and plants largely stem from the early human perception that they are living beings aware of their surroundings. From their point of view, certain trees and plants may help fulfill people's wishes. For this reason, they perform such rituals as frightening fruitless trees, naming trees and plants, showing respect to trees, burning mastic gum, keeping grapevines, hanging *derak* and artichokes, preparing Nowruz green sprouts, cooking the so-called tooth soup for a child's first tooth, tattooing with floral and plant motifs, among other things.

Keywords: Plant Rituals, Lak People, Myth, Trees, Folk Culture, Material Culture.

Introduction

The Lak people inhabit the lush regions of the Zagros Mountains, in the provinces of Lorestan, Kermanshah, Hamedan, Ilam, and elsewhere. They perform special rituals concerning plants and trees. This study examines these plant-related rituals among the Lak.

Method

This study was carried out using a descriptive–analytical approach. Data were collected through both library research and fieldwork.

*Ph.D. in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. (Corresponding author) yossofali.biranvand@gmail.com

**MA in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. minakhosravi1397@gmail.com

How to cite article:

Beiranvand, Y., & Khosravi, M. (2025). A study of herbal rituals among the Lak people. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 4(7), 89-108. doi: [10.22077/jcrl.2025.8667.1180](https://doi.org/10.22077/jcrl.2025.8667.1180)

Copyright: © 2025 by the authors. *Journal of Ritual Culture and Literature*. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Analysis and Discussion

Ritual of Frightening a Fruitless Tree

When a tree could not bear fruit despite special care, the Lak scare it. Two people approach the tree; one holding an axe or saw. The one with the axe announces loudly, I will cut down this fruitless tree forever. The other person intervenes, saying that 'if it does not bear fruit next year, then cut it down'.

Rituals of Respect for Trees

These include refraining from cutting down fruit-bearing trees and tying pieces of cloth to certain sacred trees.

Naming after Trees and Plants

While naming women after flowers such as *Nasrin* (wild rose), *Nastaran* (sweetbriar), and *Narges* (narcissus) is common among all Iranian peoples, among the Lak, it is also customary for men to be named after certain trees and plants.

Giving Birth at the Foot of a Tree

Traditionally, many Lak women gave birth beneath trees, believing this would ensure an easier delivery and that the child would grow strong like the tree.

Rituals to Ward Off the Evil Eye and Calamity

Burning Mastic Gum

Burning mastic gum is practiced to protect a sick person from illness and infection, and sometimes against the evil eye.

Keeping Grapevine Wood

Grapevine wood is considered auspicious and protective. It is sometimes carved into decorative shapes and hung around the neck, or attached to animals such as cows, sheep, and horses. Small pieces may also be hung inside cars.

Hanging Thorny Plants

In Laki, *derek* refers to thorny bushes growing in the wild. These, along with artichokes are hung on house walls to ward off the evil eye. Due to their thorns, thistles and artichokes can be evocative of piercing the flesh of enemies and the envious.

Sitting or Passing Under Certain Trees

Kikam is a type of maple tree (Dehkhoda, 1962) that has smaller leaves. The Lak people believe that sitting under a *Kikam* tree is bad luck. They attribute this to the fact that the tree is not fruitful, and they believe that if they sit under it, they will become infertile. This itself is a result of suggestion and association. At sunset, the Lak try to avoid passing under the tree, or if they must, they do so while saying the name of God. At this time of day, their sensitivity is doubled if there is water flowing at the base of the tree. In their imagination, jinns and fairies are present at the foot of the tree at sunset and can make a person ill.

Mourning Rituals

The Lak people do not use grapes for serving at their mourning ceremonies. They hold the belief that the grape is not a fruit from heaven

Rituals of the Walking Stick

It is believed that carrying a stick made from pomegranate wood will prevent a person from reaching their goal. Shepherds and herders prefer sticks made from *arjan* (wild almond), which are considered auspicious.

Wheat-related Rituals

Among the Lak people, someone who cultivates grains like wheat and barley is held in special esteem by the community. The reason for this is that these two are the main food sources for both the people and their livestock. Also, when they are taking a bride to the groom's house, she is accompanied by a pot of *halva* made from wheat flour. It seems that *halva* symbolizes the transition from one stage of life to another. Furthermore, the Nowruz green sprouts, thrown into the water on the thirteenth of Farvardin, are also usually made from wheat. Among the Lak nomads who live in black tents, the custom at Nowruz is to dig up green shoots from the earth with a shovel, soil and all, and throw them on top of their black tents.

Beauty Rituals

Lak women and girls hang necklaces made from the seeds of the Mahaleb cherry (*Prunus mahaleb*), along with clove seeds for their fragrance and beauty.

Divination

When a woman cannot have children, she builds a small cradle out of cloth, wood, and other materials and places it under an oak tree. By doing this, she is seeking a sign; if something like a leaf, a stone, or another object falls into the cradle, she believes it means God will grant her a child.

Conclusion

This research has examined the plant rituals in the culture of the Lak people. The findings indicate that frightening fruitless trees and refraining from cutting down trees are universal rituals. Among the specific rituals of these people is burning mastic gum to ward off the evil eye. The prohibition of using wood from the grapevine and the ritual of hanging *derak* and artichokes as a symbol of harming an enemy are other unique customs of this ethnic group. The avoidance of grapes in mourning ceremonies is due to their association with wine. The prohibition against holding wood from the pomegranate tree, owing to its sanctity as a symbol of fertility, is another finding of this research. Rituals such as making the bride's *halva* from wheat and the specific method of the Lak nomads in dealing with Nowruz green sprouts demonstrate this group's special regard for wheat. Tattooing with floral and plant motifs, such as the tree of life on women's faces, and the ritual of divination from trees through methods like tying a cradle beneath them, are other examples of their plant rituals.

بررسی آیین‌های گیاهی در میان قوم لک

یوسف علی بیرانوند*

مینا خسروی**

چکیده

آیین‌های گیاهی آیین‌هایی هستند که در آن‌ها گیاهان نقش محوری و نمادین دارند. بعضی از گیاهان و درختان از روزگاران کهن گاه تقدیس و گاهی سرزنش شده‌اند. در آغاز مردم برای پاسداشت خدایان کشاورزی و امثال آن، گیاهان و درختان را بزرگ می‌داشتند و برای آن‌ها آیین‌هایی را برگزار می‌کردند. قوم لک یکی از اقوامی است که همچنان آیین‌های گیاهی را در میان خود زنده نگاه داشته است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای و مصاحبه انجام گرفته و هدف آن بررسی و تحلیل آیین‌های گیاهی قوم لک است. پس از بررسی این نتایج به دست آمده است: باورهای مردم لک درباره درختان و گیاهان بیشتر برگرفته از فهم بشر نخستین نسبت به درختان و گیاهان است. این که آن‌ها گمان می‌کردند درختان و گیاهان جان دارند و پیرامون خود را درک می‌کنند. در نظر لک‌ها برخی از درختان و گیاهان باعث رسیدن به خواسته‌ها می‌شوند. به همین منظور آیین‌هایی مانند ترساندن درخت بی‌میوه، نام‌گذاری به نام درختان و گیاهان، احترام به درختان، دود کردن سقز، نگاه‌داشتن تاک، آویختن درک و کنگر، سبزه نوروز، آتش دندان، خالکوبی با طرح گل‌ها و گیاهان و... را اجرا می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: آیین‌های گیاهی، قوم لک، اسطوره، درختان، فرهنگ عامه، فرهنگ مادی.

*دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)
yossofali.biranvand@gmail.com

**دانش آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران
minakhosravi1397@gmail.com

۱. مقدمه

آیین‌های گیاهی نشان‌دهنده پیوند دیر هنگام انسان‌ها با طبیعت هستند. کسانی که از تمدن به دور هستند درخت را جاندار می‌انگارند و برای آن آیین‌هایی را به پا می‌کنند (فریزر، ۱۳۹۲: ۱۵۶-۱۵۳). نخستین خدایان با کشاورزی، گیاهان و درختان پیوند دارند. در یونان باستان دمتر (Demeter) خدای کشاورزی (Foley, 1994: 99) و دیونیسوس (Dionysus) خدای انگور و شراب است (Otto, 1965: 144). در بین‌النهرین خدای کشاورزی دموزی (Dumuzid) نام دارد (Getty, 1990: 17). در اوستا امرداد، نگهبان گیاهان و خوردنی‌هاست (بهار، ۱۳۸۶: ۴۱). در برخی از اسطوره‌های آفرینش هم باور بر آن است که انسان از گیاهان آفریده شده است. از آن جمله است در دین زردشت که انسان از دو گیاه ریواس به نام‌های مهلی و مهلیانه زاده شده است (فرنبرگ دادگی، ۱۴۰۲: ۸۳-۸۱). در نزد زردشتیان جنگل و چراگاه از تقدس زیادی برخوردار بوده است (بویس، ۱۳۸۶: ۶۷). در اسطوره گیلگمش، آنچه باعث جاودانگی می‌شود یک نوع گیاه است (گیلگمش، ۱۳۸۳: ۱۰۲). در اوپانیشاده‌ها- کتاب مقدس دوره ودایی هند- آمده است که درخت آفرینش ریشه‌اش در آسمان و شاخه‌هایش به سمت زمین است. «آفرینش جاودانه درختی است، با ریشه‌هایی در بالا و شاخه‌هایی در زیر همان جان پاک جاویدان، زنده در هر چیز و هیچ چیز از او فراتر نیست، همان جان است» (اوپانیشاده‌ها، ۱۳۸۷: ۷۸). این همه توجه به گیاهان و درختان در اسطوره‌ها و فرهنگ‌های مختلف بیانگر ارزشی است که برای آن‌ها قائلند.

در روزگاران گذشته با توجه به باورهای اسطوره‌ای و دینی برای گیاهان آیین‌هایی را برگزار می‌کرده‌اند. اکنون هم آیین‌های اسطوره‌ای در قالبی نو یا حتی کهنه در نزد اقوام به زندگی خود ادامه می‌دهند، بدون آن که کسی به ماهیت آن‌ها بیندیشد. به نظر می‌رسد ارتباطی میان پرستش‌های نخستین گیاهان و تبدیل آن‌ها به آیین‌های کنونی وجود دارد. قوم لک از جمله اقوامی است که در بخش‌های سرسبز زاگرس و در استان‌های لرستان، کرمانشاه، همدان، ایلام و... زندگی می‌کنند. این قوم با گونه‌های زیادی از گیاهان و درختان سروکار دارند. قوم لک آیین‌های خاصی را برای گیاهان و درختان اجرا می‌کنند. این موضوع تا حدودی برگرفته از ارتباط تنگاتنگ آن‌ها با طبیعت پیرامونشان و همچنین آیین‌های اسطوره‌ای انسان قدیم است. «هر اسطوره به طریقی با محل زندگی و کیفیت معیشت هر منطقه سر و کار دارد» (اسدیان و همکاران، ۱۳۵۸: ۳). در این پژوهش، قصد داریم آیین‌های گیاهی را در میان قوم لک بررسی کنیم. برخی از آیین‌های مورد بررسی، مختص قوم لک نیست بلکه ممکن است در میان دیگر اقوام ایرانی و غیرایرانی هم وجود داشته باشد؛ بنابراین در این پژوهش کوشش می‌شود وجوه شباهت و تفاوت هر کدام از آیین‌های گیاهی مشترک قوم لک با دیگر اقوام نیز بررسی و تحلیل شود.

۱-۱. سؤالات پژوهش

۱- چه آیین‌هایی در ارتباط با گیاهان و درختان در بین لک‌ها وجود دارد؟

۲- ریشه و زمینه باورها و آیین‌های گیاهی در میان قوم لک چیست؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

نخستین کسی که کوشیده است درباره آیین‌های گیاهی اثری ارزشمند بنویسد جیمز فریزر (۱۳۹۲) است. کتاب دوازده جلدی او شاخه زرین نام دارد و یک جلد آن به صورت خلاصه به چاپ رسیده است. الیاده (۱۳۷۶) بخشی از کتاب رساله در تاریخ ادیان را به باورها و آیین‌های گیاهی اقوام مختلف جهان اختصاص داده است. زمردی (۱۳۸۷) در کتاب نمادها و رمزهای گیاهی در شعر فارسی، نمادها و رمزهای گیاهی را در اشعار شاعران پارسی‌گوی بررسی کرده است. شاید بتوان گفت نخستین اثر پژوهشی دانشگاهی درباره فرهنگ قوم لک، کتاب باورها و دانسته‌ها در لرستان و ایلام است که اسدیان خرم‌آبادی و همکارانش (۱۳۵۸) آن را نوشته‌اند. در این کتاب به آیین‌های اسطوره‌ای مردم روستاها و بخش‌های لرستان و ایلام اشاره شده است. رضایی نورآبادی (۱۳۷۲) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «فرهنگ عامه لک» به بررسی لباس‌های محلی، آداب، بازی‌های محلی و مانند آن پرداخته است. رضایی نورآبادی (۱۳۸۶) در مقاله «طب و درمان عامیانه در بین قوم لک» طب سنتی را در میان قوم لک بررسی کرده است. جوادی (۱۳۸۸) در پایان‌نامه «بررسی اشعار چل سُر و به زبان لکی» مضامین اشعار چل سُر را بررسی کرده است. نظریان و قدمی (۱۳۹۴) در مقاله «مرثیه‌سرایی در شعر و ادب لکی» مرثیه‌های لکی را از نظر ادبی و روان‌شناختی کاویده‌اند. حیدری و یاراحمدی (۱۳۹۶) در مقاله «همزاد و جلوه‌های آن در باور قوم لک» به بررسی باورهای مردم لک درباره همزاد پرداخته‌اند. شریعتی‌راد و همکارانش (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل بازتاب بن‌مایه‌های گیاهی در آیین‌های مردم کهگیلویه و بویراحمد» بن‌مایه‌های گیاهی را در پنج آیین مردم آن استان بررسی کرده‌اند. حیدرنتاج و مقصودی (۱۳۹۸) در مقاله «مقایسه تطبیقی مضامین مشترک گیاهان مقدس در نقش‌مایه‌های گیاهی معماری پیش از اسلام ایران و آرایه‌های معماری دوران اسلامی» گیاهانی مانند نیلوفر آبی و کنگر و درختانی مانند نخل و مو در معماری پیش از اسلام و معماری دوران اسلامی را به صورت تطبیقی بررسی کرده‌اند. محلوچی‌زاده و همکارانش (۱۴۰۱) در مقاله «مضامین اسطوره‌ای گیاهان و حیوانات در اوستا و بندهشن» به بررسی مقایسه‌ای گیاهانی مانند هوم، نیلوفر، بنفشه و... در اوستا و بندهشن پرداخته‌اند. بیرانوند و صحرائی (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی آیین‌های جادویی قوم لک با تکیه بر نظریه جادوی همدلانه فریزر» آیین‌های مرتبط با شباهت و مسری بودن را بررسی کرده‌اند. در هیچ کدام از آثار پژوهشی، آیین‌های گیاهی در میان قوم لک بررسی نشده است.

۳-۱. روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است. ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای-میدانی است. برای آشنایی با آیین‌های گیاهی با افرادی از قوم لک مصاحبه

شده است. سن مصاحبه‌شوندگان میانسال به بالا بوده، درباره زندگی قومی و روستایی آگاهی داشتند. همچنین از تحلیل محتوای کیفی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته استفاده شده است. بعد از مصاحبه با مصاحبه‌شوندگان و برگرداندن متن مصاحبه از لکی به فارسی، سخنان آن‌ها کدگذاری شده است. سپس کدهای استخراج‌شده به صورت متنی سازمان‌یافته بررسی و تحلیل شد.

۲. بحث و بررسی

لک نام قومی است که در نواحی مختلفی از ایران مانند نهاوند، ایلام، نورآباد، الشتر، خرم‌آباد، بروجرد، قم، کاشان، خراسان، دامنه‌های البرز و... در ایران و بخش‌هایی از عراق و ترکیه زندگی می‌کنند. زبان این قوم لکی است و به کردی شباهت دارد (Izadi, 2015: 175؛ عالی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۷). فرهنگ عامه لکی پر از آیین‌های مرتبط با گیاهان و درختان است. در ادامه این پژوهش، آیین‌های گیاهی که در میان قوم لک رایج است، بررسی می‌شود.

۲-۱. آیین ترساندن درخت بی‌میوه

لک‌ها می‌گویند درخت مانند انسان، جان، درک و شعور دارد. این موضوع در ادبیات و باورهای عامیانه لک‌ها نیز جلوه‌گر شده است. فریزر (James Frazer) پدیده‌ای را درباره باور به شعور درختان بیان می‌کند که شبیه به آن در میان لک‌ها وجود دارد. او می‌گوید:

نزدیک جوگرا در سالنگور باغچه‌ای از درختان کلا وجود دارد و در روز خاصی روستاییان در آن‌جا جمع می‌شوند. یکی از جادوگران تبری برمی‌دارد و چند ضربه دقیق به تنه بی‌بارترین درخت می‌زند و می‌گوید: «حال میوه می‌دهی یا نه؟ اگر ندهی، می‌اندازمت» درخت به این پرسش از دهان مرد دیگری که در همان نزدیکی از درخت دیگری بالا رفته است (از درخت کلا نمی‌توان بالا رفت) پاسخ می‌دهد: «چرا حالا میوه می‌دهم، خواهش می‌کنم مرا قطع نکن (فریزر، ۱۳۹۲: ۱۵۶).

لک‌ها درختانی را که با وجود نگهداری ویژه میوه نمی‌دهند، می‌ترسانند. به این ترتیب که دو نفر - که یکی از آن‌ها تبر یا اره‌ای در دست دارد - به طرف درخت می‌روند، آن که تبر در دست دارد با صدای بلند می‌گوید: می‌خواهم این درخت بی‌ثمر را برای همیشه قطع کنم؛ آن دیگری مانع از کار او می‌شود و می‌گوید: اگر سال بعد میوه نداد آن را قطع کن. در واقع او با جان درخت ضامن می‌شود (راوی ۱).

۲-۲. آیین‌های احترام به درختان

در نزد بشر نخستین همه چیز جاندار بوده است (شمیسا، ۱۳۸۶: ۶۱). احترام به درختان در میان قوم لک به صورتی آشکار دیده می‌شود. یکی از علت‌هایی که به درختان احترام می‌گذارند می‌تواند باور به توتم و تناسخ ارواح باشد. باور به توتم نشان می‌دهد که روح فرد می‌تواند در گیاه، حیوان و... حلول کند و در آن باقی بماند (زمردی، ۱۳۸۲: ۱۸۳-۱۸۴).

۱۸۱). طبق تعریف ریورز

اصطلاح توتمیسم به صورتی از تشکیلات اجتماعی و آداب مذهبی- جادوگری اطلاق می‌شود که وجه بارز آن ارتباط بعضی گروه‌های (معمولاً طایفه‌ها یا تبارها) داخل یک قبیله با بعضی طبقات موجودات جاندار یا بی‌جان است و ارتباط هر گروه جدا از ارتباط گروه‌های دیگر است (استروس، ۱۳۶۱: ۴۰).

به نظر می‌آید ریشه‌های تناسخ گیاهی را باید در هند جستجو کرد. «در سنت‌های معنوی هند بسیاری از گیاهان از بدن خدایان به وجود آمده‌اند» (Anderson, 1984: 81). در فرهنگ مردم لک روح گیاهان در انسان‌ها وجود دارد.

بو تا بکیمن دوسی‌مان و نو تو دار نارنج مه دار لیمو
(مرادخانی و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۳)

برگردان: بیا تا دوستی‌مان را از سر بگیریم. تو درخت نارنج باش و من درخت لیمو. به نظر تیلور، توتم برای متحد کردن گروه‌ها کارکرد داشته است (استروس، ۱۳۶۱: ۴۷). ادبیات عامه لکی معشوق را همچون شاخه گیاه می‌داند. توتمیسم همیشه نوعی قاعده برون‌همسری را پیش‌فرض می‌نماید (بهار، ۱۳۷۶: ۴۳). لک‌ها آیین‌های مبتنی بر احترام مانند قطع نکردن درختان، دار مرو و نام‌گذاری به نام درختان و گیاهان دارند. در میان این قوم مثلی وجود دارد که بر دور شدن دختر از خانه پدری دلالت دارد. «نه کُنه نزدیک آو، نه دت نزدیک باو» (راوی ۲). به این معنا که نه مشک نزدیک آب به کار می‌آید، نه دختر نزدیک پدر.

۱-۲-۲. قطع نکردن درختان

قطع درخت میوه‌دار در میان قوم لک امری شوم تلقی می‌شود؛ لک‌ها بر این باورند که بدشگونی این کار تمام خاندان فرد را در بر خواهد گرفت. آن‌ها می‌گویند اگر کسی درختی را بشکند گناه کرده است (راوی ۳). این تابو در سایر نقاط جهان هم دیده شده است.

در گربالچ دالماسی^۱ می‌گویند که در بین درختان بزرگ راش، بلوط و جز آن درخت‌هایی هستند که سایه یا روح دارند و اگر کسی یکی از آن‌ها را بیندازد درجا می‌میرد یا دست کم بقیه عمرش ناتوان می‌شود (فریزر، ۱۳۹۲: ۱۵۴).

این حساسیت درباره برخی از درختان همیشه سبز مانند کاج که در نزدیک گور امام‌زاده‌ها و پیرها قرار دارد، بیشتر است. ممنوعیت دست زدن به درختان می‌تواند کهن‌الگوی «شجره ممنوعه» را نیز به یاد آورد.

«فَدَلَاهُمَا بَغْرُورَ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَطَفَقَا يَخْصَفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ» (قرآن، اعراف: ۲۲).

پس آن دو را با مکر و فریب از مقام و منزلتشان فرود آورد [و به خوردن درخت ممنوعه

نزدیک کرد]، هنگامی که از آن درخت چشیدند، شرمگاه بدنشان بر دو نفرشان نمایان شد و هر دو دست به کار چسبانیدن برگ [درختان] بهشت به خود شدند؛ و پروردگارشان بر آن دو بانگ زد: آیا من شما را از آن درخت نهی نکردم، و به شما نگفتم: بی‌تردید شیطان برای شما دشمنی آشکار است.

خداوند در آیه ۳۶ سوره بقره علت اخراج آدم و حوا را از بهشت، خوردن میوه ممنوعه دانسته است. یکی دیگر از آیین‌ها، شکستن درختان سرسبز و یا درختانی است که چوب خشک ندارند. لک‌ها وقتی که به طبیعت می‌روند هرگز چوب درخت تر را نمی‌شکنند. آن‌ها می‌گویند این کار گناه دارد (راوی ۴). می‌توان گفت درخت هم مرد و هم زن را به یاد می‌آورد. آن‌چه از خاک بیرون آمده است، مانند تنه، شاخه‌ها و برگ‌ها مرد و آنچه در زمین ریشه دارد، زن است (شوالیه و گربران، ۱۳۸۴: ۳/ ۲۰۱-۱۹۸)؛ بنابراین با بریدن درخت گویی نسل انسان را بریده‌ایم و یا دچار قتل نفس شده‌ایم.

۲-۲-۲. دار مرو یا دار پرویی

دار مرو (Dār Merō) به معنی دار مراد یا درخت مراددهنده و دار پرویی (Dār Pærñūi) به معنی درخت پارچه‌ای است. «مردم عامی برای دستیابی به نیازها و آرزوهای خود بر شاخه‌های این درختان پارچه‌های رنگی و نخ‌های رنگارنگ می‌بندند» (عسکری‌عالم، ۱۳۹۱: ۷۵۷). در مناطق لک‌نشین، در راه رسیدن به زیارتگاه‌هایی که بر بلندای کوه‌ها قرار دارند، اگر درختی وجود داشته باشد، با پارچه آن را می‌بندند. گاهی آن چنان مردم بر درختان پارچه می‌بندند که به جای برگ، پارچه‌ها معلومند. به چنین درختانی «دار پرویی» می‌گویند. همچنین برخی از تک‌درختان مقدس هستند و مردم لک پارچه‌هایی را به‌عنوان نیاز بر آن‌ها می‌بندند. همچنان که فریزر می‌گوید، این نوع آیین در میان سایر اقوام در کشورهای دیگر نیز رایج است.

درخت‌پرستی در میان همه خاندان‌های بزرگ اروپایی از تبار آریایی کاملاً مصداق دارد. بین سلت‌ها بلوط‌پرستی درویدها برای همه آشناست. در بین قبایل فنلاندی آگری تبار در اروپا این پرستش عتیق عمدتاً در درختستان مقدس که همیشه با نرده‌ای محصور شده بود انجام می‌گرفت. این گونه بیشه‌ها غالباً شامل یک محوطه باز با تک و توکی درخت بود که در ایام قدیم پوست قربانی‌های پیشکش را از شاخه‌های آن می‌آویختند. نقطه مرکزی بیشه در بین قبایل وُلگا درخت مقدس بود که همه چیز را در کنار خود تحت‌الشعاع قرار می‌داد. پرستندگان دور آن گرد می‌آمدند و کاهن نیایش را آغاز می‌کرد، قربانی را در پای آن ذبح می‌کردند و شاخه‌هایش گاهی به جای منبر به کار می‌رفت. نمی‌بایست چوبی از آن بریده می‌شد یا شاخه‌ای می‌شکست (فریزر، ۱۳۹۲: ۱۵۳-۱۵۲).

الیاده درباره درخت‌پرستی می‌گوید: درخت و سنگ در همه فرهنگ‌ها دیده می‌شود هرگز درختی فقط برای خود درخت پرستیده نشده، بلکه همواره به دلیل آنچه به

وساطت درخت مکشوف می‌شده و برای معنایی که درخت متضمن آن بوده و بر آن دلالت می‌کرده، مسجود و معبود بوده است (الیاده، ۱۳۷۶: ۲۶۱).

روایت مهرداد بهار از چنار روستای کشار این است که مردم آن روستا برای بچه‌دار شدن، از بیماری رهایی، رونق گرفتن کار و کاسبی و محصول و یافتن زمین و پرمحصولی کشت و کار بر آن دخیل می‌بندند (۱۳۷۶: ۴۲).

در میان لک‌ها، کسانی که خواسته‌ای دارند، گوسفند یا گاو را در پای درخت قربانی می‌کنند (راوی ۵). «قربانی در زیر درخت نمودار یکی از کهن‌الگوهای معروف در سراسر جهان اسطوره‌ها و رویش گیاه از خون است. این موضوع رابطه مستحکم خدای گیاهی را با سرسبزی و باروری طبیعت نشان می‌دهد» (الیاده، ۱۳۷۶: ۲۷). درختانی هم وجود دارند که در همه سال سرسبزند؛ بنابراین آن‌ها هم مقدس هستند. گاهی نامی دینی - مثلاً درخت امیرالمؤمنین - بر آن‌ها می‌گذارند تا تقدس آن‌ها موجه قلمداد شود (راوی ۶).

لک‌ها برای برخی از درختان مانند درخت بلوط را تقدس قائلند؛ درختان انجیر، زالک (gürç)، زیتون، بادام کوهی، انار، گل باغی و سدر نیز مقدس هستند (اسدیان و همکاران، ۱۳۵۸: ۲۳۴). در نزد آن‌ها تک‌درخت‌ها - که برگرد آن‌ها درختی وجود ندارد - مقدس هستند. شاید علت این موضوع آن باشد که تداعی‌کننده خدا هستند که یک‌ه است.

دار سوز به معنی درخت سبز است. این درختی است که همیشه سرسبز باشد. در مناطق لکنشین چنین درختانی مورد زیارت و تقدیس قرار می‌گیرند.

هنگامی که نوزادی بیش از حد گریه می‌کند، یکی از تن‌پوش‌های او را بر درخت زالک می‌اندازند و چون این درخت پر از خار است پارچه به آن گیر می‌کند. لک‌ها بر این باورند که آن درخت گریه کودک و عامل آن را مانند آن تن‌پوش می‌گیرد (راوی ۷). برخی از بیماران هم برای آنکه بیماری‌شان از بین برود بر درخت پارچه می‌بندند. آن‌ها در هنگام بستن پارچه بر درخت می‌گویند: ای درخت بیماری را از من بگیر (راوی ۸).

۲-۲. آیین نامگذاری به نام درختان و گیاهان

نامگذاری زنان با نام گل‌هایی مانند نسرين، نسترن، نرگس و... در میان همه اقوام ایرانی متداول است. علاوه بر این آیین، آنچه در میان لک‌ها رایج است، نامگذاری مردان با نام بعضی از درختان و گیاهان است. این آیین در میان بعضی دیگر از اقوام مانند لر‌ها هم رایج است. این موضوع در این روزگار کمی شگفت می‌نماید. بعضی از نام‌های گیاهی مردانه در میان لک‌ها عبارت‌اند از: داربلی (دار بلوط)، بلی (بلوط)، زردآلی (زردآلو)، مرو (آمرود، گلابی)، پنه (= penæ نوعی گیاه)، سوزی (= sözi سبزی)، ریحو (ریحان)، پیشوک (جو قاسم)، چنر (چغندر)، نژی (عدس) و... برخی از طوایف لک نیز به نام گیاهان و درختان است. این موضوع می‌تواند بیانگر توتمیسم در میان آن‌ها باشد.

پیوندی که میان افراد قبیله وابسته به توتم واحد ایجاد می‌شود، از پیوند خونی

استوارتر است؛ زیرا زنان و مردان قبیله یا قوم تحت لوای یک توتم خاص، خاستگاه نژادی و نیاکانی خود را از یک نیای واحد به شمار می‌آورند (فروید، ۱۳۵۱: ۳۵-۳۴).

۲-۳. آیین زایمان در پای درخت

باور به این‌که در درختان نیروهای نامرئی وجود دارد که به انسان فایده می‌رساند، موضوعی جهانی است. «هم در سوئد و هم در آفریقا معتقدند که درخت موجب سهولت زایمان زنان می‌شود» (فریزر، ۱۳۹۲: ۱۶۳) در میان لک‌ها رسم بوده که بسیاری از زنان در پای درختان زایمان می‌کرده‌اند، تا زایمان راحتی داشته باشند و فرزندشان مانند درخت برومند شود (راوی ۹). این موضوع ما را به یاد زایمان حضرت مریم (ع) می‌اندازد که در پای نخلی زایمان کرد و جبرئیل به یاری او شتافت (قرآن، مریم: ۲۶-۲۳). در باور بسیاری از اقوام، درخت پشتیبان نوزادان است؛ زایش را آسان می‌کند و درست عین زمین، مراقب حیات کودکان خردسال است (الیاده، ۱۳۷۶: ۲۷۰ و ۲۹۱).

۲-۴. آیین‌های دفع چشم‌زخم و بلا

۲-۴-۱. دود کردن

سوزاندن سقز یا به زبان لکی «بریژه» برای دور کردن بیماری و عفونت از بیمار و گاهی برای چشم‌زخم در بین لک‌ها رایج است (راوی ۱۰). سقز شیرۀ درخت پسته وحشی یا بنه است. سوزاندن سقز ما را به یاد آیین هوم می‌اندازد که در میان ایرانیان کهن و هندیان رایج بوده است. هوم یا به سانسکریت سوم گیاهی بوده است که آن را می‌کوبیده‌اند و با شیر یا گوشت گاو و برای دور کردن مرگ و پلیدی آن را بر آتش می‌نهادند (زهر، ۱۳۸۴: ۱۲۹-۱۱). در ویشناسب یشت، فرگرد هفتم، درباره‌ی خشنود کردن آتش در هنگام بر آتش انداختن قربانی آمده است که: «شادی‌ای که به شما می‌رسد از خشنودی آتش می‌زاید» (موله، ۱۳۹۵: ۴۱۲). دود کردن گیاهانی مانند اسپند نیز در میان لک‌ها وجود دارد که مختص لک‌ها نیست.

۲-۴-۲. نگهداشتن تاک

در زبان لکی به درخت «داغداغان» تاک یا تایین می‌گویند. در بین لک‌ها نگهداشتن چوب درخت تاک مبارک است. به نظر آن‌ها چوب این درخت دفع چشم‌زخم می‌کند. گاهی چوب آن را به شکل‌های زیبایی درمی‌آورند و آن را بر گردن خود و یا حیواناتی مانند گاو، گوسفند و اسب می‌آویزند. گاهی هم تکه‌ای از چوب آن را در داخل خودرو آویزان می‌کنند (راوی ۱۱). این آیین هم می‌تواند ریشه در توتمیسم و باور به اعجاز درخت داشته باشد.

۲-۴-۳. آویختن درک و کنگر

در زبان لکی، درک (deřek) به معنی بوته‌های خاردار است که در بیابان‌ها می‌روید. این بوته‌ها در نزد عامۀ لک، به بی‌خاصیت بودن معروف است.

گل ئر هر جا مکارم خاره ماری گلسونم درک و باره ماری
(بیرانوند، ۱۳۹۴: ۳۴)

برگردان: گل را در هر جایی می‌کارم تبدیل به خار می‌شود. در گلستان من درک زیادی سبز می‌شود.

این بوته‌های خار و همچنین کنگر را بر روی دیوار خانه آویزان می‌کنند تا از آسیب چشم‌زخم به دور باشند (راوی ۱). در حاشیه دیوارهای طاق بستان و کاخ تیسفون هم کنگر را به‌عنوان نگهدارنده سلسله شاهی حک کرده‌اند (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۵۴-۵۱). درک و کنگر به دلیل خارهایی که دارند می‌توانند تداعی‌کننده فرو رفتن در تن دشمنان و رشک‌مندان باشند.

۴-۲-۴. نحوه نشستن و گذر از زیر درخت

کیکم نوعی درخت افرا است (دهخدا، ۱۳۴۱: ذیل کیکم) که برگ‌های آن ریزتر است. به باور لک‌ها نشستن در زیر درخت کیکم، بدشگون است؛ زیرا این درخت بارور نیست و اگر زیر آن بنشینند دچار ناباروری می‌شوند (راوی ۳). می‌توان علت این موضوع را تلقین و تداعی دانست که با دیدن این درخت در ذهن مردم لک به وجود می‌آید. در هنگام نشستن خورشید لک‌ها می‌کوشند یا از زیر درخت نگذرند و یا با گفتن نام خدا بگذرند. در این هنگام از روز اگر آب در پای درخت روان باشد، حساسیت آن‌ها دوچندان می‌شود. به گمان آن‌ها در هنگام غروب، جن و پری در پای درخت حضور دارند و می‌توانند انسان را بیمار کنند (راوی ۳). اگر نوزادان را تا روز چهارم پس از تولد به بیرون از خانه ببرند به هیچ روی آن‌ها را زیر درخت قرار نمی‌دهند (راوی ۱۱). «در لرستان و ایلام باور بر این است که همزاد فرد مرده در زیر درخت اندوهگین می‌نشیند. گاهی همزاد به شکل گیاه یا درختی پدیدار می‌شود» (اسدیان و همکاران، ۱۳۵۸: ۵۱). این موضوع هم می‌تواند به صورت ناخودآگاه بر اقدامات پیشگیرانه مردم لک تأثیر داشته باشد.

۵-۲. آیین عزاداری

مردم لک در آیین‌های عزاداری‌شان از انگور برای پذیرایی استفاده نمی‌کنند. آن‌ها بر این باورند که انگور میوه‌ای بهشتی نیست (راوی ۸). شاید علت این موضوع دو چیز باشد: یکی ممنوعیت کهن‌الگوی باغ خدایان در گیلگمش، آن‌جا که می‌گوید: «باغ خدایان پیش او گسترده بود و او (گیلگمش) آن را دید. با قدم‌های تند به طرف باغ خدایان رفت. میوه‌های آن یاقوت‌اند، خوشه‌های انگور آویخته‌اند. تماشای آن لذت‌بخش است» (۱۳۸۳: ۷۵). در این داستان گیلگمش از انگورهای این باغ نخورد؛ زیرا آن باغ خدایان و خوردن از آن ممنوع بود. علت دیگر آن که از انگور شراب می‌سازند و انگور تداعی‌کننده شراب برای قوم لک است. در اشعار عامیانه لکی انگور سیاه، نماد اندوه است.

انگویر سیه غوچه غوچه یه فاطمه سیاه پوشه
(زینی، ۱۳۹۸: ۵۰)

برگردان: خوشه خوشه انگور سیاه، مانند فاطمه سیاه پوشیده است.

۲-۶. آیین چوب‌دستی

به اعتقاد مردم لک، اگر چوب درخت انار را در دست بگیریم و به جایی برویم، به هدف خود نمی‌رسیم؛ بنابراین مثلی را نیز بدین مضمون ساخته‌اند و به کسی که برای هدفی از خانه بیرون رفته و به آن نرسیده است، می‌گویند: «گوت چو انار هاته دسا» (راوی ۱). «انگار چوب انار در دست دارد». گل انار در نزد هخامنشیان مقدس بوده و در نقش برجسته‌های هخامنشیان دیده می‌شود (سرفراز و فیروزمندی، ۱۳۸۱: ۶۷). نقش منفرد انار به عنوان سمبل باوری را بیشتر می‌توان در منسوجات عهد ساسانی هم مشاهده کرد (مشبکی‌اصفهانی و صفایی، ۱۳۹۸: ۵).

شاید علت این موضوع آن باشد که انار نماد باروری بوده است (شوالیه و گربران، ۱۳۸۴: ۱/ ۲۵۰) و اگر ما چوب آن را قطع کنیم و در دست بگیریم، گویی که اساس باروری را از بین برده‌ایم.

بیشتر چوپانان و دامداران لک از چوب درخت «ارجن» برای چوب‌دستی استفاده می‌کنند. چوب این درخت بسیار انعطاف‌پذیر است. در دست گرفتن آن هم خوش‌یمن است. در اشعار عامیانه لکی هم به نیکی از آن یاد شده است.

خوشال و ارجن چویر هومسای
تک آو ورف‌آو دائم و پاسی
(راوی ۲)

برگردان: خوش به حال درخت ارجن که گیاه چویر همسایه اوست؛ چرا که قطره قطره برف‌آب بر پای او می‌چکد.

۲-۷. آیین‌های مرتبط با گندم

در میان قوم لک کسی که حبوباتی مانند گندم و جو می‌کارد، از احترام خاصی برخوردار است. علت آن است که غذای اصلی مردم و نیز دام‌هایشان این دو است. از نظر مردم لک گندم دانه‌ای بهشتی است و ریشه آن از «گنم» است به این معنا که من بد هستم. آن‌ها می‌گویند: هنگامی که آدم (ع) خواست که از گندم بخورد، گندم گفت: گنم، گنم... (راوی ۳) و با این سخنان می‌خواست آدم را از خوردن خود بازدارد؛ ولی فایده‌ای نداشت. با تکیه بر این باور که گندم از بهشت آمده است، برای مردگان حلوایی با آرد گندم می‌پزند و بعد از خوردن آن فاتحه می‌خوانند. «گندم یکی از موادی است که با آیین‌های سوگواری و غلبه روح بر پلشتی مرگ در ارتباط بوده است. در آیین‌های سوگواری بین‌النهرین و زردشتی، نان جزء اقلامی است که به مردگان تقدیم می‌شود» (کرباسیان، ۱۳۸۴: ۱۸۳). همچنین هنگامی که عروس را می‌خواهند به خانه داماد ببرند با او قابلمه‌ای از حلوا که

از آرد گندم پخته شده است، همراه می‌کنند. به نظر می‌رسد حلوا گذر از مرحله‌ای به مرحله دیگر را تداعی می‌کند.

همچنین سبزه نوروز که آن را سیزدهم فروردین در آب می‌اندازند نیز معمولاً از گندم است (راوی ۴). این موضوع می‌تواند دلالت بر قربانی کردن گندم برای خدایان داشته باشد (ناس، ۱۴۰۲: ۳۳۸). رسم عشایر لک که در سیاه‌چادر زندگی می‌کنند، این است که هنگام نوروز سبزه‌هایی را از زمین به همراه خاک آن با بیل می‌کنند و بر بالای سیاه‌چادر می‌اندازند.

هنگامی که اولین دندان بچه سبز می‌شود، مردم لک برایش آشی می‌پزند که به آن «گنم دونه» یا گندم‌دانه می‌گویند که از حبوبات مختلف مانند گندم، لوبیا، عدس و نخود درست می‌شود و آن را به‌عنوان نذری به دیگران می‌دهند. در برخی از اشعار می‌بینیم که گوینده به گندم سوگند می‌خورد. این موضوع بیانگر قداست گندم در نزد مردم لک است.

و برزی گنم، و نزمی گیا بریونیت کردم، سوزه چم سیا^{۱۲}
برگردان: سوگند به بلندی و قداست گندم، سوگند به کوتاهی و ارزش گیاه؛ ای سبزه‌رو!
با چشم سیاهت آتش به جان من انداخته‌ای.

۲-۸. آیین‌های زیبایی

زنان و دختران لک، دانه میوه ملهو را به همراه دانه‌های میخک برای خوشبویی و زیبایی به گردن می‌آویزند. تازه‌عروسان نیز معمولاً گردنبندی از ملهو و میخک بر گردن می‌آویزند. این آیین در بین دیگر اقوام هم وجود دارد. بیت زیر این آیین را به زبان ادبی بیان کرده است:

گنم گرمسیر، تیخک تیخک
نومه من و تو، ملهو میخک
(جوادی، ۱۳۸۸: ۱۶۷)

برگردان: مزارع گندم در منطقه گرمسیر یک‌دست نیست؛ بلکه پلکانی است. رابطه من و تو مانند رابطه درخت ملهو و میخک است.

در این شعر به گردنبند ملهو و میخک اشاره شده است. حنا نیز در شب حنابندان به‌عنوان تزیین‌کننده کف دستان مهمانان و عروس و داماد کاربرد دارد (راوی ۵). در ادب عامه لکی درخت حنا نماد زیبایی و میخک نماد خوشبویی است.

ا بالا برزه و دور دیاره یا دار حنا یا میخک باره
(مرادخانی و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۰)

برگردان: آن معشوق بالا بلندی که از دور آشکار است در زیبایی مانند درخت حنا یا باری از میخک خوشبوست.

بیشتر زنان کهن‌سال لک خالکوبی‌هایی از گل یا درخت را بر پیشانی، چانه، دست و

یا پا دارند (راوی ۶). اکنون دیگر این رسم در میان زنان جوان از بین رفته است. درخت خالکوبی شده می‌تواند نمادی از درخت زندگی باشد. «درخت زندگی نمادی از باروری است. همچنین درخت به دلیل تغییر دائمی خود، نماد زندگی است و با عروجش به سوی آسمان، مظهر قائمیت است» (شوالیه و گربران، ۱۳۸۴: ۳/ ۱۹۵ و ۱۸۸).

۹-۲. تفأل

هنگامی که زنی بچه دار نمی‌شود، گهواره‌ای کوچک را با پارچه، چوب و... می‌سازد و زیر درخت بلوط می‌گذارد. او با این کار فال می‌زند که اگر چیزی مانند برگ درخت، سنگ و... درون گهواره بیفتد، خداوند به او بچه خواهد بخشید و اگر چیزی درون گهواره نیفتد همچنان باید بر نازایی صبر کند (راوی ۷). این تفأل می‌تواند بر واسطه فیض بودن و آگاه بودن درختان دلالت داشته باشد.

۳. نتیجه‌گیری

- در بررسی‌های به عمل آمده از آیین‌های قوم لک، این نتایج به دست آمد:
- ترساندن درخت بی‌میوه آیینی جهانی است. این آیین از باور به فهم بودن درختان سرچشمه می‌گیرد. قطع نکردن درختان از احترام به درختان نشأت می‌گیرد و آیینی جهانی است. ممنوعیت این کار می‌تواند به دلیل کهن‌الگوی شجره ممنوعه باشد که در متون مذهبی به آن اشاره شده است. دار مرو هم آیینی جهانی و ایرانی است که کهن‌الگوهای پرستش درخت و رویش گیاه از خون آن را به یاد می‌آورد. زیارت تک‌درختان می‌تواند تداعی‌کننده خدا باشد که یکه است. برای درمان نوزادان و بیماران باورهای مبتنی بر تداعی و تلقین وجود دارد.
 - نامگذاری به نام گیاهان و درختان نیز آیینی جهانی و ایرانی است. با این تفاوت است که لک‌ها بعضی مردان و طوایف را به نام گیاهان و درختان نامگذاری می‌کنند. ریشه این آیین می‌تواند برگرفته از توت‌میسیم باشد.
 - دود کردن سقز برای دفع چشم‌زخم و بیماری می‌تواند ریشه در آیین هوم داشته باشد که یکی از آیین‌های کهن ایرانی و هندی بوده است.
 - نگهداشتن چوب درخت تاک یکی از آیین‌های مردم لک است که ریشه در توت‌میسیم و باور به اعجاز درخت دارد.
 - آویختن کنگر و درک از آیین‌های لکی است که ریشه در تداعی و تلقین دارد. خارهای متعدد این گیاهان این موضوع را تداعی می‌کند که آنها در تن دشمنان فرومی‌روند.
 - نشستن در زیر درخت یکم تداعی‌کنندگی ناباروری است. گذر نکردن از زیر درختان به هنگام غروب و نگذاشتن نوزاد در زیر درخت تا روز چهل‌م آنها به علت باور به وجود همزاد مردگان در آن‌جاست.
 - علت این که از انگور برای پذیرایی عزاداری استفاده نمی‌کنند آن است که انگور

- کهن‌الگوی باغ خدایان و نیز تداعی‌کننده شراب است.
- ممنوعیت به دست گرفتن چوب انار به دلیل نماد باروری بودن انار است.
 - حلوای عروس که از گندم است بیانگر گذار از یک مرحله به مرحله دیگر است.
 - سبزه نوروز در میان همه اقوام ایرانی وجود دارد؛ با این حال عشایر لک سبزه را از زمین می‌کنند و روی سیاه‌چادر می‌اندازند. آتش گندم‌دونه برای کودک تداعی‌کننده سبز شدن دندان به تعداد حبوبات آن است. سوگند به گندم هم بیانگر قداست گندم است.
 - آویختن ملهو و میخک به دلیل زیبایی و خوشبویی آنهاست و به این صورت در بین برخی از اقوام ایرانی نیز رایج است. خالکوبی درخت بر صورت زنان علاوه بر زیبایی، نماد درخت زندگی است.
 - تفأل با درختان به صورت گهواره بستن در زیر آن خاص مردم لک است که ریشه در باور به آگاه‌بودن درختان دارد.

پی‌نوشت‌ها

۱. جایی است در شبه جزیره بالکان.

نام	نام خانوادگی	جنسیت	سن	میزان سواد	شغل	آدرس	شماره راوی
شیرین	بیرانوند	زن	۶۶	بی‌سواد	خانه‌دار	خرم‌آباد- روستای میل‌میلک	۱
عبدالعلی	پااورنج	مرد	۵۰	کارشناسی	کارمند اداره برق	شهرستان خرم‌آباد- خیرآباد	۲
مهران	بیرانوند	مرد	۴۵	دیپلم	راننده	خرم‌آباد- روستای میل‌میلک	۳
زهرا	بیرانوند	زن	۴۷	زیر دیپلم	خانه‌دار	شهرستان اندیمشک	۴
دلبر	عابدینی	زن	۳۷	دیپلم	خانه‌دار	شهرستان خرم‌آباد	۵
طلا	پااورنج	زن	۶۸	بی‌سواد	خانه‌دار	خرم‌آباد- روستای بلیلوند	۶

۷	خوزستان- شهرک بهرام	دامدار	ابتدایی	۴۸	مرد	منصوری	عباس
۸	شهرستان- خرم‌آباد	نظامی	کارشناسی	۴۳	مرد	بیرانوند	ولی
۹	شهرستان- خرم‌آباد- روستای میل‌میلک	کشاورز	ابتدایی	۴۳	مرد	بارانی بیرانوند	شیرمحمد
۱۰	شهرستان- خرم‌آباد- روستای میل‌میلک	خانه‌دار	بی‌سواد	۶۸	زن	دالوند	فرنگ
۱۱	شهرستان خرم‌آباد- ساکن روستای میل‌میلک	خانه‌دار	دیپلم	۳۹	زن	مارابی	مهتاب

کتابنامه

- قرآن کریم. (۱۳۷۶). ترجمه محمد مهدی فولادوند. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- استروس، لوی. (۱۳۶۱). توتمیسم. ترجمه مسعود راد. تهران: توس.
- اسدیان خرم آبادی، محمد؛ باجلان فرخی، محمدحسین؛ کیانی، منصور. (۱۳۵۸). *باورها و دانسته‌ها در لرستان و ایلام*. چاپ ۱. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- الیاده، میرچا. (۱۳۷۶). *رساله در تاریخ ادیان*. ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.
- اوپانیشادها*. (۱۳۸۷). ترجمه مهدی جواهریان و پیام یزدانجو. تهران: مرکز.
- ابوالعالی الحسینی، نسرين. (۱۳۸۷). «نگاهی نو به دارجنگه». *فرهنگ مردم ایران*. ش ۱۴. صص ۶۴ - ۴۹.
- بویس، مری. (۱۳۸۶). *آیین زرتشت؛ کهن روزگار و قدرت ماندگار*. ترجمه ابوالحسن تهامی. تهران: نگاه.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۶). *ادیان آسیایی*. چاپ ششم. تهران: چشمه.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *از اسطوره تا تاریخ*. گردآورنده: ابوالقاسم اسماعیل پور. چاپ هفتم. تهران: چشمه.
- بیرانوند، عزیز. (۱۳۹۴). *گرین غم*. چاپ دوم. خرم‌آباد: شاپورخواست.
- بیرانوند، یوسف‌علی؛ صحرائی، قاسم. (۱۴۰۱). «بررسی آیین‌های جادویی قوم لک با تکیه بر نظریه جادوی همدلانه فریزر». *پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی*. د ۱. ش ۲. صص ۳۹ - ۲۳.
- تاریخ سیستان*. (۱۳۱۴). تصحیح محمدتقی بهار. به همت محمد رمضان. تهران: مؤسسه خاور.
- دادگی، فرنیغ. (۱۴۰۲). *بندهشن*. ترجمه مهرداد بهار. چ هشتم. تهران: توس.
- رضایی‌نورآبادی، علی‌عباس. (۱۳۸۶). «طب و درمان عامیانه در بین قوم لک». *نحوای فرهنگ*. ش ۵ و ۶. صص ۸۴ - ۷۱.
- جوادی، صادق. (۱۳۸۸). *بررسی اشعار چل سُر و به زبان لکی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. خرم‌آباد: لرستان.
- حیدرنتاج، وحید؛ مقصودی، میترا. (۱۳۹۸). «مقایسه تطبیقی مضامین مشترک گیاهان مقدس در نقش‌مایه‌های گیاهی معماری پیش از اسلام ایران و آرایه‌های معماری دوران اسلامی». *باغ نظر*. د ۱۶. ش ۱۷. صص ۵۰ - ۳۵.
- حیدری، علی؛ یاراحمدی، مریم. (۱۳۹۶). «همزاد و جلوه‌های آن در باور قوم لک». *فرهنگ و ادبیات عامه*. س ۶. ش ۲۰. صص ۲۵۰ - ۲۲۵.
- خرایی، کبری. (۱۳۹۳). «کشاورزی در آیین ضرب‌المثل‌ها و کنایات بخش خزل». *فرهنگان*. ش ۴۳.

صص ۴۱-۶۱.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۱). *لغتنامه*. ۳۳ جلد. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
رضایی‌نورآبادی، علی‌عباس. (۱۳۷۲). *فرهنگ قوم لک*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.

زمردی، حمیرا. (۱۳۸۲). *نقد تطبیقی ادیان و اساطیر در شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی، منطق‌الطیر*. تهران: زوآر.

زمردی، حمیرا. (۱۳۸۷). *نمادها و رمزهای گیاهی در شعر فارسی*. تهران: زوآر.

زهر، رابرت چارلز. (۱۳۸۴). *طلوع و غروب زرتشتی‌گری*. ترجمه تیمور قادری. تهران: امیرکبیر.

سرفراز، علی‌اکبر، فیروزمندی، بهمن. (۱۳۸۱). *باستان‌شناسی و هنر دوران تاریخی ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی*. تدوین: محسنی و سروقدسی. تهران: عفاف.

سیف‌زاده، سیدمحمد. (۱۳۷۷). *پیشینه تاریخی موسیقی لرستان*. خرم‌آباد: افلاک.

شریعتی‌راد، محمدرضا؛ شریفی، غلامحسین؛ طغیانی، اسحاق. (۱۳۹۸). «تحلیل بازتاب بن‌مایه‌های گیاهی در آیین‌های مردمان کهگیلویه و بویراحمد». *فرهنگ و ادبیات عامه*. س ۷. ش ۲۹. صص ۹۱-۶۹.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). *بیان و معانی*. چاپ دوم. تهران: میترا.

شوالیه، ژان؛ گریبان، آلن. (۱۳۸۴). *فرهنگ نمادها*. چاپ دوم. ترجمه و تحقیق سودابه فضاییلی. تهران: جیحون.

عالی‌پور، کامین. (۱۳۸۴). *دستور زبان لکی، ضرب‌المثل‌ها و واژه‌نامه*. خرم‌آباد: افلاک.

عسکری‌عالم، علی‌مردان. (۱۳۹۱). *افسانه‌ها و باورداشت‌های غرب ایران*. تهران: آرون.

فروید، زیگموند. (۱۳۵۱). *توتم و تابو*. ترجمه محمدعلی خنجی. تهران: طهوری.

فریزر، جیمز جرج. (۱۳۹۲). *شاخه زرین، پژوهشی در جادو و دین*. چاپ هفتم. تهران: آگاه.

کرباسی، ملیحه. (۱۳۸۴). «تداوم برخی آیین‌های کهن سوگواری در ایران امروز». *نامه انجمن*. ش ۱۹. صص ۱۷۷-۱۸۸.

گیلگمش. (۱۳۸۳). *ترجمه لوحه‌های میخی جرج اسمیت، ترجمه آلمانی گئورگ بوکهارت، ترجمه فارسی داوود منشی‌زاده*: تهران: اختران.

مبینی، مهتاب؛ شافعی، آزاده. (۱۳۹۴). «نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی». *جلوه هنر*. ش ۱۴. صص ۴۵-۶۵.

محرر، ایرج. (۱۳۶۵). *آیین‌ها و افسانه‌های لرستان*. تهران: بنیاد نیشابور.

محلوجی زاده مهابادی، معصومه؛ شایگان فر، حمیدرضا؛ اوحدی، مهرانگیز. (۱۴۰۱) در مقاله «مضامین اسطوره‌ای گیاهان و حیوانات در اوستا و بندهشن». *جستارهای ادبی*. شماره ۵۲. صص ۲۱۸-۱۹۷.

مرادخانی، صفیه؛ رستمی، آمنه. (۱۳۹۰). «تحلیل فال چهل سرو در گویش کاکاوندی شهرستان هرسین». *همایش ملی کلبه‌باد*. خرم‌آباد.

مشبکی اصفهانی، علیرضا؛ صفایی، نرگس. (۱۳۹۸). «بررسی تطبیقی گیاهان مقدس و اسطوره‌ای در هنر صدر اسلام و پیش از اسلام با تأکید بر نقش برجسته‌ها». *معماری‌شناسی*. س ۲. ش ۱۲. صص ۱-۱۳.

موله، ماریان. (۱۳۹۵). *آیین، اسطوره و کیهان‌شناسی در ایران باستان*. ترجمه محمد میرزایی. تهران: نگاه معاصر.

مهدوی، حجت. (۱۳۸۷). *گلریزان* (مجموعه اشعار لکی). خرم‌آباد: شاپورخواست.

میرزایی، علی اصغر؛ میرزایی رشنو، محمد. (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی برشم در آثار دینی زرتشتی و نگاره‌های باستانی ایران». *نشریه الهیات تطبیقی*. س ۸. ش ۱۸. پاییز و زمستان ۹۶. صص ۱۲۳-۱۳۴.

ناس، جان بایر. (۱۴۰۲). *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه علی اصغر حکمت. تهران: علمی فرهنگی.

نجف‌زاده قبادی، امیدعلی. (۱۳۹۱). *ادبیات عامه لکی*. چاپ اول. خرم‌آباد: شاپورخواست.

نظریان، حسین و قدمی، سیدامیر. (۱۳۹۴). «مرثیه‌سرایی در شعر و ادب لکی». *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. ش ۳۵. صص ۱۳۰-۱۰۷.

Anderson, Jerome. A. (1984). *Reincarnation: A Study of the Human Soul in Its Relation to Re-birth, Evolution*. Chicago: Lotus Publishing Company.

Foley, Helene.P. (1994). *The Homeric Himn to Demeter*. New Jersey: Princeton University.

Getty, Adele. (1990). *Goddess Mother of Living Nature*. London: Thames and Hudson LTD.

Izadi, Mehrdad. (2015). *Kurds*. London: Routledge Publication.

Otto, Walter.F. (1965). *Dionysus*. Translated to English with introduction by Robert Palmer. Indiana: Indiana University Press.